

Роман
ІВАНУЧУК

*Мандрівки
близькі і далекі*

Спогади

Харків
«ФОЛІО»
2020

1

...І ось коли набубнявіла від холоду святвечірня зірка, стрімко розітнувши замерзлу повінь неба, немов випущена із пращі вогненна куля, досягне серпа місяця, який під Різдво доконче висне на небосхилі, сповіщаючи мир, — досягне і стане в його півколі подобою агарянського герба, наш батько, натхнений магією різдвяної містерії, вийде з-за святкового столу, звелить матері зав'язати в білий рантух мисочку з кутею та пригорщу пахучих балабух й ласкавим помахом руки зжене нас, наїджених, притихлих і вже сонних, немов горобенят з купи намолоченої пшениці, й тоді ми, полишаючи на всю ніч солодку втому дідухові, що захропів на покуті, випурхуємо із своїх сідал, вчувши нарешті батькове заповітне: «Їдемо з кутею до бабусі!»

Бабуся, батькова мати, живе в Пилипах — нудному й неколоритному селі, що мріє в надпрутській низовині за п'ять-шість кілометрів від замаєного лісами, здибленого на горбах й поритого глибокими ізворами мого Трача; дорога до бабусі здається мені незмірно довгою, безмежною й тому такою заманливою: гай-гай, я аж потім, через гони літ, збагнув, що була та дорога довжиною в життя, на початку якої стояв хлопчик-пуп'янок, а на кінці її — старенька жінка, котрій ніхто вже літ не рахував. Я ще й нині мчу тим шляхом, на якому моя їзда розпочалася з батьком перед зірницею, й закінчую її вже на самому схилку розповнілого дня, замінивши вітцівські залубні на сани Мономаха; я щосили стримую свого коня, та він, невблаганний, не сповільнює швидкості, взятої ще на старті.

Запряжений у хомут, гостромордий, широкогрудий Сивко радісно форкає, чуючи дорогу; нашорошивши вуха, він косує оком на фірмана — мого батька, рветься, терпужиться, роздутих його ніздрів чіпляється іній, шкіра на ньому брижиться від холоду, Сивко поривається бігти, щоб зігрітися, й, почувши нарешті легке «вйо!», рвійно рушає з копит, мчить щораз то швидше й шаленіше, і я відчуваю ні з чим не зрівнянну радість руху.

Сивко щирюється для свого господаря — летить, вигинаючи хребет, він ще не знає, що цей добрий і люблячий фірман зажене його мало не до смерті на початку німецько-польської війни, щоб не реквізували — хай краще нікому не дістанеться, ніж має служити окупантам, та кінь таки вижив, і батько потім не раз клав його морду собі на плече, дивився йому в очі й просив прощення... Та до цього ще далеко: скороход Сивко витягає довгу, мов у лебедя, шию і чвалує все швидше; на закрутах залубнями заносить аж до фоси, радісно тоді скрикують позаду сестра і брат — це ж так цікаво — перекинутися в перину снігу, а відтак виборсуватися з пуху й чіплятися саней в шаленому нестримі, та править упряжкою досвідчений фірман: виструнчуються полози, мов дві стріли, й полишають за собою спресований слід, що виблискує до місяця; я тулюся на передку до батька, скрикую раз у раз від захвату й благаю, мов Фаетон Феба, дати хоч на хвильку віжки в руки, проте обачніший за Феба батько править сам — і ми занурюємося в темін розколядової ночі.

Бабуся нас чекає. Вона весь вік виглядає своїх трьох синів. Передовсім найстаршого, улюбленця Михайла, за яким божевільа, коли його асентерували до війська на початку Першої світової війни; розум тратила з жалю, бо ж твердила водно сільська вчителька Юлія Шубертівна, що виросте з Михася великий чоловік, а тут: куля ж не вибирає, впасти може наймудріший у селі хлопець, в найбіднішій хаті народжений. Гарну поставу мав Михайло і здібності до науки неабиякі, вчився у Львівському університеті — і от забрали, тільки його й ба-

чила бабуся. Ноги з туску їй відняло, тож, сидячи на печі, все розглядала фотографії, які їй приносив мій батько, і являвся бабусі із знімків найстарший син то хорунжим УСС, то інтернованим обірванцем у Йозефові біля Градця Кралового; а тут Михась уже студент Карлового університету в Празі: стоїть зосереджений і суворий поруч із своїм учителем, професором географії Степаном Рудницьким; а на цій Михайло вже сам професор: сидить у півколі харківських учених; і нарешті — ніби й не він: бородатий, у кожусі й валянках, вдивляється у простори холодної північної пустелі начальник Другої експедиції на Землю Франца-Йосифа.

Бабуся водно допитувалася, чому більше немає фотографій, і батько щось там їй пояснював: мовляв, виконує Михайло вельми секретні державні роботи, а тому ні сфотографуватися, ні на урльоп приїхати не може. Бабуся заспокоювалася: що ж, коли Михась такий великий учений, що аж довірили йому цісарські землі доглядати, то, певно, цісар подбав уже про те, щоб йому добре жилося. Було їй від цього і радісно, і сумно, та водночас і обнадійливо: бабуся могла запрягтися, що увіч бачила цісаря в Коломиї й розмовляла з ним і за Михайла просила, щоб допоміг йому вивчитися; другого разу, вже за війни, проникла до коломийського магістрату і просила пана з сивими бакенбардами — самого цісаря, щоб послав її сина на такий фронт, де не вбивають. Був цісар Франц-Йосиф для галицьких селян верховним господарем і домашнім божеством, до якого можна було й помолитися, бо висіла його парсуна в кожній хаті між святими на божниці; мав цісар пишні кудли на скронях, ласкаві очі й опікував він, як добрий газда маржину, кожного на галицькій землі суцього. Бабуся шанувала цісаря навіть тоді, коли його давно на світі вже не було: в небуття порфіроносного татунця вона ніколи повірити б не змогла, а тому спокійна була за сина, який перебував на «високій цісарській службі». Одне лише дивувало бабусю: навіщо Францу-Йосифові, який володіє половиною світу, покриті льодом і снігами північні землі, де нічого не росте й не живе, — і мусить їх доглядати Михайло...

• ————— •

Так і померла старенька в печальній і темній гордині за сина, не розуміючи значення його чину і не знаючи його страшної плати за талант...

Моя дорога до бабусі щойно розпочиналася, батькова невтримно скорочувалася, а Михайло давно вже обігнав свою матір і спочивав, розстріляний, на харківських пустирищах, та бабуся цього не знала, для неї найстарший син жив у далеких полярних краях, де дуже холодно, й вона ніколи не втрачала надії, що він колись таки навідається до матері... Ми, внуки, знали правду: мене упродовж життя переслідував страх засудженого до страти — чи є то можливим таке, щоб той жах передався мені від стрійка в мить розправи над ним? Можливе... Я недавно ознайомився зі слідчою справою Михайла Іваничука: його розстріляли 10 серпня 1937 року; до страти привели дванадцятьох засуджених, серед яких була одна жінка, — розстрілювали, як запротокольовано, з інтервалом в одну хвилину, й Михайло був дванадцятим. Напевне, в той мент дійшли до мене імпульси неймовірного жаху, який йому довелося пережити: ті імпульси вразили мою свідомість, коли я читав смертний вирок: вони навіюють стан божевілля.

Бабуся виглядала теж наймолодшого сина Петра, якого, через її каліцтво, поховали без неї. Чому наклав на себе руки у повітці юний коломийський гімназист, не знав ніхто, а мати в таку страшну смерть повірити не могла, тому й вигадала для себе легенду, що поховали на узбіччі сільського цвинтаря чужого хлопця, а Петро ще прийде... Не верталися додому ні найстарший, ні наймолодший сини, тільки середульший, трацький учитель Іван, щороку на Святий вечір скорочував свою дорогу до матері, вивівши на шлях, мов на простелену шагрєневу шкіру, бабусиних онучат.

А Сивко мчить, допадаючи до Глибокого мосту над Березівкою, а з дзвіночків на хомуті розсипається, мов золотий горох, густе таланіння, а коляда гомонить під жовтавими від світел каганців вікнами; йдуть дорогою нам назустріч пастушки із звіздою, скриплять на снігу чобітки й кожухи шелестять, саха-

ються в рів малі колядники, сполошившись нашого лету, й регочуть у снігу, я ловлю в одну мить веселі зірничі їхніх очей — вони зникають і вмент забуваються, а далі тихне святвечірній гомін, замерзає у кризі неба подоба агарянського герба над християнською землею — їду я на залубнях з кутею до бабусі безмежно довгою дорогою і ще не знаю, бо й знати не можу, що, як врешті доб'юся до її порога, за яким з'явиться мені інший, невідомий світ, я зрозумію: путівець мій був надто короткий.

Мої перші й останні, близькі й далекі, вольні й невольні дороги! А всі на відрізьку шляху від Трача до Пилипів — від народження до смерті: які у батьківських залубнях, які в упряжці Фебових коней, а які на санях Мономаха...

Шлях мого покоління проліг крізь війну, яка не припиняється ні на мить цілих п'ятдесят літ. Такої безупинної війни ще не знав світ, бо і в столітніх, і тридцятилітніх битвах бували перепочки і не тягнувся по світу суцільний кривавий шлейф, як у цій, через усю Європу, майже аж до Уралу, а далі — через Японію, Корею, В'єтнам, Афганістан, Кампучію, Руанду, Вірменію, Грузію, Боснію, Чеченію. Не знав теж світ і такої жорстокої війни, бо колишнім битвам, незважаючи на їх кривавість, властиве було й лицарство — попередження «їду на ви», перетрактації під білими прапорами, перемир'я, фронтальні шикуння, герці, двобої. Під час давніх воєн присутнє було й милосердя до неозброєних людей, дітей, жінок і немічних, недоторканність полоненого, шана до переможеного полководця — такі ознаки ратоборства нині відкинуті, зганьблені, висміяні: ми стали свідками людського озвіріння, очевидцями тотальних метаморфоз людей на дияволів, які відстрілюють і виморюють голодом зайвих їм осіб; найновішими технічними засобами здатні вони винищувати цілі нації, розстрілювати в лісах дивізії полонених вояків, спалювати міста і села з усім живим, заганяти в'язнів у вогняні печі й залишати їх роздягнутими серед полярної холоднечі.

І все це діялося й діється не в ім'я порятунку народів і націй, навіть не для збагачення чужим добром. Адже ходив Сталін

ЗМІСТ

МАНДРІВКИ БЛИЗЬКІ І ДАЛЕКІ	3
НА МАРГІНЕСІ	191
<i>Зшиток перший</i> . Кінь без вершника	195
<i>Зшиток другий</i> . Кентавр	245
<i>Зшиток третій</i> . Вершник без голови	273
<i>Зшиток четвертий</i> . Над старими листами	304
<i>Зшиток п'ятий</i> . Відповіді на запитання	350
Примітки. <i>Василь Габор</i>	378